

НАУКОВА МЕТОДИКА ЯК СКЛADOVA ПРИКЛАДНОЇ МУЗЕОЛОГІЇ

У 1883 році в періодичному виданні «Журнал музеології і Вісник старовини», що видавався у Дрездені, вийшла стаття доктора Й.Г. Грассе «Музеологія як наука», у якій був означений дослідницький потенціал та розроблені спроби утвердити її як нову наукову дисципліну.

Минуло понад сто років, музеологія вступила у ХХІ століття, але досі як «молода наука» перебуває на стадії становлення.

Сьогодні зміст поняття «музеологія» залишається неусталеним. Дискусійною є навіть ключова проблема: чи можна вважати музеологію наукою чи це лише позбавлена свого власного методу і мови сукупність блоків інформації, що стосуються музею і практичних напрямків його діяльності.

Українська музеологія, яка багато років йшла у фарватері російської, нині є складовою світової музеології, має вагомі здобутки, спирається на багатий досвід попередників, орієнтується на погляд західних учених.

Отже, музеологія – це наука, що формується на межі соціального та гуманітарного пізнання і вивчає закономірності генези та функціонування музею, його взаємодію з культурною і природною спадщиною, а також суспільством. Перед молодого галуззю знань гостро постають питання формування свого понятійно-термінологічного апарату, закріплення специфіки у визначенні категорій і дефініціях [1, 30].

Поділяючи погляди тих дослідників, які вважають музеологію наукою, підкреслимо, що їй притаманні усі принципові ознаки наукової дисципліни: об'єкт, предмет, метод, мова та структура. І хоча єдиного погляду на структуру музеології дослідники теж досі не мають, більшість із них послуговуються структурою, запропонованою представником східноєвропейської музеологічної школи З. Странським. Деякі доповнення внесли російські музеологи.

До структури музеології сучасні дослідники включають п'ять складових:

1. Історична музеологія, яка охоплює причини появи, виникнення та розвитку музеїв. Вона включає історіографію з висвітленням питань музеології.

2. Теоретична музеологія, яку поділяють на загальну теорію (розробляє науково-методичну базу, понятійний апарат, вивчає феномен музейного предмета і музею, досліджує функції, принципи класифікації музеїв, структуру та місце музеології в системі наукових дисциплін), теорію документування (відбір предметів музейного значення, музеєфікація музейних фондів), теорію тезаврування (встановлення історико-культурної та матеріальної цінності предмета музейного значення, що лежить в основі науково-фондової, експозиційної та реставраційної діяльності з його дослідження, обліку та збереження), теорію комунікації (передача інформації у просторі та часі через специфічні засоби і методи експозиційно-виставкової та культурно-просвітницької діяльності музею, яку розглядають як специфічну комунікаційну систему).

3. Прикладна музеологія, яка вирішує питання практичної діяльності музею й охоплює наукову методика (система методів для музеїв різних профілів та типів, а також окремих видів музейної діяльності: наукова організація фондів, облік, збереження, науково-дослідна, експозиційна, культурно-просвітницька, комунікаційна), техніку як інструмент практичної діяльності музею (техніка оформлення облікової документації, техніка заповнення карток наукового опису музейних предметів, техніка збереження, технічне оснащення музеїв та застосування інформаційних технологій), організацію та управління внутрішньою структурою музею та всією музейною мережею, вирішення питань менеджменту, маркетингу, консалтингу.

4. Музейне джерелознавство (увійшло в наукове поле у 1970-ті роки) на основі наукових методів та методик виявляє, вивчає та використовує музейні предмети як джерело інформації, визначаючи їх семантичний зміст, можливості інтерпретації та комунікації, здійснюючи атрибуцію, класифікацію і систематизацію.

5. Музеографія включена до структури музеології наприкінці ХХ ст. і представлена описами історії музеїв, їх фондів та музейними виданнями (каталоги, путівники, звіти, наукові праці та збірки, популярна література).

Кожен розділ має свої підрозділи [2, 50–51]. Відомий австрійський музеолог Фрідріх Вайдахер додає ще розділ метамузеології, який трактує наукову теоретичну основу музеології [3, 28–57].

Отже, структурна форма музеології досить складна, змістовна та багатогранна, але предметом розгляду цієї статті є лише прикладна музеологія, зокрема її наукова методика. Наукова методика, тісно пов'язана з теорією, є основним стрижнем прикладної музеології, що існує невідривно від практики музейної роботи, віддзеркалює її потреби у виробленні різноманітних прийомів та вирішенні завдань практичної діяльності.

Іншими словами, наукова методика аналізує взаємопов'язані способи та прийоми практичної музейної діяльності, робить відповідні висновки, вибудовує систему та акцентує закономірності. Зі свого боку музейна практика ґрунтується на законах і положеннях наукової методики, на знаннях,

одержаних у процесі прикладних наукових досліджень. Методика охоплює всі види діяльності музеїв. Більшість музеологів розрізняють загальні та спеціальні методичні дослідження [4].

Загальні методики належать до всієї сукупності музеїв, спеціальні – виходять із загальної наукової методики, але орієнтовані на музеї конкретного типу і профілю. Вони базуються на музеології та профільних дисциплінах. Так, наприклад, методика побудови експозиції історичного музею суттєво відрізняється від аналогічної методики художнього або природничого музею. Серед спеціальних методик є такі, що відповідають особливостям різноманітних музеїв одного профілю – історичні, етнографічні, військово-історичні тощо.

У групі спеціальних методик існують загальні та окремі (окремих питань музейної справи). Загальні – трактують питання роботи музею в цілому, окремі – певні види діяльності – комплектування фондів, експозицій, обліку, зберігання, музейної педагогіки та навіть особливості роботи у різних хронологічних періодах (наприклад, методика побудови експозиції з питань Другої світової війни) [5, 29].

Музеологія – наука міждисциплінарна, тому методи, що застосовуються у прикладній її частині, властиві різним науковим дисциплінам і запозичені з них. Розуміння методики музейної справи як суми методів профільних досліджень довгий час превалювало в дискусіях щодо визнання музеології самостійною наукою. Проте кожна наука, не відмовляючись від можливостей, що надаються використанням методів інших наук, чого неможливо уникнути у процесі інтеграції знання, намагається напрацювати свій власний метод дослідження. Не заглиблюючись у всі нюанси наукових дискусій, бо вони не є змістом цієї статті, акцентуємо лише, що прихильники культурологічно-комунікаційного підходу в музеології схиляються до визнання трьох основних методів музеєзнавства: музейно-документаційного, музейно-аксіологічного та музейно-комунікаційного аналізу [6, 37].

Ще раз зазначимо, що історичні, зокрема воєнно-історичні, музеї формуючи власні методичні принципи та засади, спираються на напрацювання і досягнення історії, філософії, соціології, психології, педагогіки та інших гуманітарних наук.

Останнім часом важливим компонентом у розробці музейних методик стає антропологічний підхід, звернення до мікроісторичних процесів.

Отже, методика музейної справи є складовою прикладної музеології, в межах якої узагальнюють та уніфікують типові прийоми, використані в різних сферах музейної діяльності. Оскільки наукова методика невід’ємна від практичної діяльності, головним завданням цієї роботи є показати такий взаємозв’язок на основі досвіду Національного музею.

У середині 1979 року в штатному розписі тодішнього Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. було

створено структурний підрозділ – науково-методичний відділ. У різні роки в ньому працювало від двох до п'яти співробітників, проте завдання науково-методичного характеру поширювалися на всіх науковців музею. Зі свого боку методисти нерідко виконували роботу, що виходила за межі їхніх посадових обов'язків. Подібний нестандартний підхід в організації науково-методичної роботи дав свій позитивний результат. У той час, коли у більшості музеїв методична робота обмежувалася питаннями методики просвітницької діяльності та узагальненням і поширенням досвіду роботи на профільні відомчі музеї, музеї навчальних закладів та ті, що працюють на громадських засадах, у Меморіальному комплексі (створений у 1981 році) співробітники набули досвіду і сформувалися як фахівці, які вдало поєднували засади наукової методики з теоретичними напрацюваннями та практичним досвідом. Це дозволило Національному музею створити дві повноцінні головні експозиції, значну кількість різноманітних стаціонарних та виставкових проектів, з року в рік нарощувати наукове комплектування та здійснювати дослідження у всіх сегментах воєнної історії з проблем Другої світової війни.

Проте час не стоїть на місці і не дає зупинятися музейникам. Змінено назву музею, але це не формальність, а нагальна вимога XXI століття. Наразі Музей виконує високу місію – утвердження національної гідності та усвідомлення українцями своєї ідентичності.

Націотворчий і людинотворчий потенціал Музею лежить в основі духовного та патріотичного виховання суспільства.

Історичні виклики сьогодення, що вимагають актуалізації української історії, правдиві інтерпретації фактів і подій, без будь-яких ідеологічних втручань іззовні, чотирирічна воєнна агресія Російської Федерації – все це ставить перед Музеєм нові завдання в усіх галузях роботи, зокрема і в методиці.

Сучасне та професійне методичне забезпечення гарантує успіх будь-якої складової музейної комунікації. Оскільки проблеми, що нині гостро стоять перед музейниками, можуть бути вирішені лише за умови чіткого концептуального обґрунтування основних напрямків музейної діяльності, методика розробки відповідних концепцій набуває важливого значення.

У Національному музеї підготовлено методичні рекомендації щодо розробки різних типів концепцій – від концепції розвитку музею в цілому, концепцій наукової, експозиційно-виставкової, фондової, науково-освітньої роботи загалом до концепцій окремих видів наукової діяльності (комплектування, реставрації, видавничої складової) та конкретних музейних робіт і проектів. Нині концептуальне забезпечення перетворилося на невід'ємну складову діяльності Меморіального комплексу, один із вирішальних аспектів успішної реалізації музейної практики.

Наразі Музей на порозі реекспозиції. Колектив розробив наукову концепцію нового Музею, де неупереджено прописано засади всіх складових роботи.

Загальновідомо, що осердям будь-якого музею є експозиція, в основу якої покладено фондіві колекції.

Ще раз нагадаємо, що жоден напрям практичної музеологічної роботи не може бути результативним без науково-методичного забезпечення, зокрема і науково-фондова діяльність, яка передбачає формування, збереження та дослідження колекцій, є запорукою всебічного вдосконалення і розвитку музею.

У Музеї науково-методичне забезпечення охоплює всі види науково-фондової діяльності – від загальних методик, що регламентують функціонування фондів, до методик окремих напрямів – облік, збереження, комплектування, атрибутування, дослідження тощо.

І якщо питання обліку та зберігання визначаються переважно положеннями Інструкції Міністерства культури та загальномузейними наказами, то завжди на порядку денному важливими є питання атрибутування й дослідження, тісно пов'язані з обліком.

Ще десять років тому, коли первинне атрибутування матеріалів здійснювали в паперовому варіанті, у музеї існували методичні розробки та рекомендації щодо оформлення довідкової й інвентарної картки з численними прикладами. Зараз первинний облік ведуть за допомогою комп'ютерної системи КАМІС. Кількарічне її використання дало можливість зробити висновки про необхідність доопрацювання «полів» уніфікованого паспорта музейного предмета. Наразі з цих питань фахівці підготували методичну розробку .

Слід зауважити, що методика наукової організації та вивчення фондів досліджує проблематику, пов'язану зі складом і структурою, атрибутуванням музейних предметів, їх класифікацією, систематизацією та інтерпретацією. Відомо, що музейний предмет як історичне джерело відрізняється від джерела архівного. Музейний предмет, окрім його здатності характеризувати історію та культуру певного суспільства, виступає в музеї ще як джерело знань та емоційного впливу, як засіб виховання й освіти.

Практика діяльності науковців Меморіалу довела, що типове архівне джерело за умови його ретельного дослідження, професійного використання та грамотного методичного супроводження може перетворитися на повноцінне музейне джерело, справжню музеалію. Ф. Вайдахер визначає музеальність як ставлення людини до дійсності, у якому вона у згоді із своїм суспільством виявляє та оцінює, які з частин навколишнього світу спроможні бути свідченнями цього суспільства та тим самим заслуговують на те, аби їх як носіїв цього ставлення зберегти, систематизувати, дослідити, продемонструвати та передавати їх і знання про них із покоління в покоління [7, 563].

Упродовж декількох останніх років за ініціативою адміністрації Меморіалу до нього передано документальний масив сповіщень про загибель,

що зберігалися в архівах військкоматів України. Кількість «похоронок» – близько 2 млн, кожен з них ретельно вивчають, досліджують. На основі цих документів створюють електронну Всеукраїнську базу загиблих та зниклих безвісти, «похоронки» неодноразово експонувалися на виставках. У процесі музейного дослідження та використання документи, що на перший погляд є суто архівними, набувають музейного значення: вони репрезентують жертвовність народу України в роки війни, показують внесок у здобуття Перемоги представників різних національностей, що були призвані з України, опосередковано розповідають про долі багатодітних родин, про воїнів, призваних польовими військкоматами, дають змогу торкнутися такої болючої проблеми, як стан обліку втрат у Червоній армії, порушити гендерне питання. Звісно, що кожна виставка, де експонують сповіщення про загибель, супроводжується обов'язковими методичними документами від концепції й експозиційного втілення до прес-релізу та методичних рекомендацій щодо різного плану екскурсій і масових заходів. Отже, суто архівний документ – сповіщення про загибель – набуло ознак музеальності та перетворилося на музейний предмет і цінний експозит.

У сьогоднішніх реаліях важливого значення набувають науково-методичні засади комплектування фондів. Змінюється суспільство, змінюється аксіологічність поняття музейний предмет, те, що вчора вважали реліквійним, сьогодні втрачає свою реліквійну сутність, а інше набуває унікального значення. Це стосується меморіальних предметів або предметів, що мали ідеологічне навантаження. У воєнно-історичному музеї це відчувається особливо, причому пов'язано це не стільки зі зміною, скільки з розширенням темарійних меж. Під час підготовки наукових відряджень, експедицій, планів комплектувань звертають увагу не лише на нові, раніше не досліджені теми, а й на зовсім не характерні: колабораціоністи, дезертири, діяльність церкви тощо.

Цілком природньо, що значний пласт музейних предметів настільки, наскільки це можливо сьогодні, стосується українського визвольного руху.

Щодо подій сьогодення на Сході України, то цій темі приділено значну увагу в системі комплектування фондів. І все це вимагає науково-методичного забезпечення.

У Національному музеї науково-методичні розробки в галузі комплектування фондів спрямовані на актуалізацію системи музеологічного дослідження, принципів виявлення, селекції та реставрування.

Реставрування і консервація музейних предметів набуває великого значення. Ця проблема настільки значима та специфічна, що науково-реставраційний відділ Національного музею щорічно готує кілька профільних методичних розробок, що привертають увагу фахівців цього напрямку і мають серед них попит.

Упродовж усього періоду існування Музею великого значення надавали аналізу та методиці експозиційної роботи, узагальненню та поширенню досвіду Національного музею в галузі виставкової й експозиційної роботи.

Як відомо, експозиція – головна ознака будь-якого музею, основна форма музейної комунікації, цілісна предметно-просторова система. За понад тридцять років існування Меморіалу його експозиція докорінно оновлювалася двічі, а остання, створена в 1991–1995 роках, майже щорічно суттєво доповнювалася. Загальні підходи та методичне забезпечення експозиційної роботи є традиційними. Методологічну основу складають методи соціально-гуманітарного пізнання, що ґрунтуються на наукових принципах об'єктивності, історизму, багатовекторності, системності, комплексності тощо. Щодо методичної документації, то вона також загальновідома: наукова концепція, тематична спрямованість і структура, тематико-експозиційний план, текстове забезпечення.

Проте експозиція – це результат дослідження, у процесі якого змінюється й доповнюється її зміст, а також методичні прийоми її побудови.

У своїй багаторічній практичній діяльності співробітники Меморіалу спиралися на традиційні методичні засади та використовували новітні дослідження музеології. Унаслідок подібного синтезу вироблено оригінальні, властиві лише Національному музею, методичні засади проектування експозиції, основними серед яких є:

- соціогуманітарні ідеї, науковий інструментарій і підходи історичної антропології;
- образно-реліквійний метод, широке використання «мови» образно-реліквійних комплексів;
- можливість багатопланового проектування експозиційних образів;
- акцентування автентичності музейного предмета як головного підґрунтя музейної комунікації.

Усі названі методологічні засади та методичні принципи відображені та обумовлені у низці методичних розробок і рекомендацій, що зберігаються у науково-методичному «портфелі» Музею. Наукова методика як частина прикладного музеєзнавства суттєво впливає на вирішення завдань практичної музейної діяльності.

Так, саме науковці Меморіалу ввели у науково-практичний музейний обіг поняття «образно-реліквійного комплексу» замість «музейного» або «образно-художнього комплексу» [8, 258–267].

Новації, запропоновані науковцями Національного музею, торкнулися і технічно-методичного аспекту. Як стверджує офіційна наукова методика, тематико-експозиційний план (ТЕП) є третім після наукової концепції та структури етапом проектування експозиції. Багаторічний досвід експозиційної роботи та розробки науково-методичної супроводжувальної документації до

неї дає змогу стверджувати, що за умови детально прописаної наукової концепції, розширеної тематичної структури та ретельної розкладки матеріалів ТЕП доцільніше складати після завершення монтажу. Це суттєво заощадить час і допоможе уникнути зайвих паперів. Зрозуміло, що як традиційні, так і новаторські методи узагальнені й оформлені як методичні рекомендації.

Окрім постійних експозицій, Музей активно створює тимчасові експозиції – виставки, присвячені малодослідженим проблемам і темам, а також актуальним питанням сучасності.

Науковці Меморіалу розглядають деякі виставки як «полігон», де здійснюється апробація вузлових моментів майбутньої експозиції. Методичні матеріали стосовно різноманітних питань нових виставок публікуються у фахових виданнях і на сторінці музейного сайту «Методика»

За визначенням К. Левикіна, експозиційна робота стає ніби «перехрестям» для всіх галузей діяльності музею. Вона є не лише основою для національно-виховної, просвітницької роботи, а й висуває свої вимоги до тематики наукових досліджень у галузі профільної дисципліни та є одним із її продуктів, становлячи одну із форм публікації наукових праць. Отже, експозиційна робота, а відтак її методичне супроводження стимулює виконання музеєм його соціальних функцій [9, 198].

Наразі основним завданням експозиції є здійснення функції музейної комунікації, комунікації демонстраційної, базованої насамперед на візуальному сприйнятті експозиційних матеріалів, розміщених у певному просторі.

Ураховуючи традиційні та новаторські вимоги до сучасної, особливо майбутньої експозиції, неможливо уявити діяльність Меморіалу без чітко структурованих, підтверджених музейною практикою методичних досліджень, що впроваджуються в музейну діяльність, головним чином, у вигляді науково-методичних статей, розробок і рекомендацій.

Великого значення набувають методичні заняття, науково-практичні семінари, на яких фахівці обмінюються досвідом, обговорюють нові музеологічні проблеми, дискутують, виробляють нові методичні підходи, опробовують їх на практиці.

Науково-методична діяльність передбачає постійне осмислення музеологічного, історичного, соціологічного, педагогічного та психологічного наукового продукту, інноваційних технологій та модерних методик музейної діяльності. Разом із іншими складниками наукової методики цей сегмент є одним із найважливіших у роботі Меморіалу загалом та музейно-освітньої зокрема.

Методичні розробки, рекомендації, довідкові матеріали, типові сценарії масових заходів охоплюють усі види цього складника музейної комунікації. Пріоритет надається екскурсійній роботі. Методика екскурсійної роботи є в

Меморіалі загалом традиційною і поширеною на всі види цього поля діяльності. Методичний портфель містить розробки, статті, навіть методичні нотатки з різних аспектів роботи з відвідувачами. Значна увагу приділяють фаховому формуванню працівників цієї сфери, підвищенню їхньої професійної майстерності. Оскільки найбільша категорія відвідувачів Національного музею – діти та молодь, то саме на них, передусім, розраховано музейну освітню роботу, а відтак – методичне забезпечення.

У Музеї проводять екскурсії, у яких враховано вік школярів, їхні інтереси та особливості сприйняття. Вони формують їхню пізнавальну активність, комунікативні навички та музейну культуру.

А найголовніше – виховують патріотів, сприяють національній самоідентифікації дітей і підлітків.

Усі екскурсії забезпечено методичним підґрунтям, багато заходів для дітей та юнацтва попередньо опробовано на методичних заняттях і тренінгах. Слід зазначити, що великим попитом користуються ігрові заходи, зокрема квести, інтерактивні екскурсії, уроки толерантності тощо.

Останнім часом значно збільшилася кількість відвідувачів із близького та дальнього зарубіжжя. Це вимагає, по-перше, проведення екскурсійної діяльності іноземними мовами, а, по-друге, розроблення методики роботи з іноземцями. І хоча це також не є новим для музею, сучасна наукова методика суттєво відрізняється від методики минулого. Якщо п'ятнадцять-двадцять років тому акцентною у воєнно-історичному музеї була ідеологічна спрямованість екскурсії, то сьогодні, не відкидаючи важливості наукового інтерпретування історичного факту, зокрема українського фактору у війні, основою для вдалого поширення цінностей музею є створення умов для комунікації. Наукова методика спрямована на забезпечення зустрічі та сприйняття публікою, зокрема іноземною, автентичного об'єкта – музеалії.

Подібна візуальна зустріч має бути багатоплановою та включати в себе емоційні, почуттєві й інтелектуальні категорії, а отже, бути неповторною формою музейної комунікації.

Тому наукова методика охоплює всі сфери музейної діяльності, і уявити сучасний музей без розвиненої науково-методичної бази просто неможливо.

У цій статті зроблено спробу узагальнити основні напрямки науково-методичної роботи Національного музею та наголосити на її важливості як частини прикладної музеології.

Адже, як стверджував Кеннет Хадсон, «музеї, подібно до християнства, несуть на собі відбиток суспільства, в якому вони існують» [10, 11].

Література

1. Маньковская Р.В. *Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століття.* – Львів: Простір – М., 2016. – 408 с.
2. Там само.
3. Вайдахер Ф. *Загальна музеологія: посібник / Фрідріх Вайдахер / пер. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич.* – Львів: Літопис, 2005. – 632 с.
4. Там само.;
Музееведение. Музеи исторического профиля: учеб. пособие для вузов по спец. «История» / под ред. К.Г. Левыкина, В. Хербста. – М.: Высш. шк., 1983. – 432 с.
Основы музееведения: учебное пособие / отв. ред. Э.А. Шулепова. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 504 с.
Юренева Т.Ю. Музееведение: учебник для высшей школы. – 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2004. – 560 с. – («Gandeamus»).
5. Там само.
6. Сапанжа О.С. *Методология теоретического музееведения.* СПб: Издательство РПП им. Герцена, 2008. – 116с.
7. Вайдахер Ф. *Зазначена праця.*
8. Фоміна В.П. *Образно-реліквійні експозиційні комплекси як засоби музейної інтерпретації історичних подій // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації. Матеріали міжнародної наукової конференції / відповідальний редактор: Л. Легасова.* – К., 2011. – 800 с.
9. *Музееведение. Музеи исторического профиля. Зазначена праця.*
10. Хадсон К. *Влиятельные музеи. / пер. с англ. Л. Мотылев.* – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2001. – 194 с.